

Розділ 6

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.121

О. М. Дуфенюк,
А. І. Кунтій

ПЕРСПЕКТИВИ ДОПОВНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПОЛОЖЕННЯМИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА

Здійснено системний аналіз проекту доповнення кримінального процесуального законодавства України положеннями щодо використання поліграфа. Зауважено на недоліки та колізії, які можуть виникати у практиці досудового розслідування під час використання поліграфа згідно із запропонованими змінами. Висловлено позицію щодо окремих аспектів правового регулювання використання поліграфів у кримінальному провадженні в Україні.

Ключові слова: поліграф, поліграфолог, психофізіологічна експертиза, джерело доказів, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Здебільшого учені, які активно займаються розробками тематики у сфері поліграфології, вивчають передовий закордонний досвід та є прихильниками ідеї широкого впровадження у кримінальному процесі поліграфів для інструментальної діагностики ідеальних слідів, вказують на суттєві недоліки нормативно-правового регулювання в Україні участі поліграфологів у кримінальному провадженні, підстав та порядку проведення психофізіологічної експертизи, процесуального значення її висновків тощо. Це призводить до відсутності єдиної судової практики щодо врахування результатів тестових перевірок, проведених із використанням поліграфів, під час ухвалення рішень. Суттєвим зрушенням у цьому напрямі стало внесення змін до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, зокрема доповнення п. 6, 8, що передбачає можливість проведення опиту-

вання з використанням поліграфа під час досудового розслідування. Доповнень та змін очікують і положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України).

Стан дослідження. Потенційні можливості та проблемні питання використання нетрадиційних засобів дослідження вивчали Р. С. Белзєцький, В. І. Галаган, Д. В. Затенацький, С. М. Злепко, О. В. Линник, Н. І. Клименко, Я. В. Комісарова, Л. Г. Коваль, О. Ю. Косьянова, Д. А. Мовчан, Т. Р. Морозова, О. І. Мотлях, І. В. Рогатюк, С. В. Тимчик, Л. Д. Удалова, І. П. Усіков, О. В. Циганенко та ін. Одразу зазначимо, що для окремих країн використання поліграфів давно стало традиційним прийомом виявлення емоційних реакцій на певні вербальні або графічні стимули і формулювання на цій основі висновків щодо знання/незнання, обману/правдивості показань осіб, які є учасниками кримінального процесу. Та, попри значне зацікавлення громадськістю проблемами поліграфології, залишається не цілком зрозумілим, якою повинна бути модель використання поліграфів в Україні, яке процесуальне значення повинні мати результати його застосування, які перспективи розвитку цих технологій і як їх можна пристосувати для забезпечення ефективного виконання завдань кримінального судочинства?

Мета статті – здійснити системний аналіз положень проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)», зареєстрованого за номером 3611 від 10.12.2015 р., з метою виявлення недоліків та врахування їх під час підготовки відповідних поправок. Відповідно до окресленої мети необхідно критично осмислити запропоновані зміни та обґрунтувати пропозиції для підвищення якості правового забезпечення використання поліграфів під час кримінального провадження.

Виклад основних положень. Важливо позитивно відзначити роботу народних обранців, які, незважаючи на існуючі у науці дискусії, намагаються привести нормативно-правове регулювання застосування поліграфа у кримінальному провадженні у відповідність до вимог практики правоохоронної діяльності, впровадити передовий світовий досвід застосування поліграфологічних технологій під час розслідування.

Застосування традиційних тактичних прийомів діагностики інформаційного стану суб'єктів судочинства в межах мовної комунікації незавжди виявляється результативним, увагу вчених і практиків дедалі більше привертають методи одержання процесуально значущої інформації за допомогою невербальних каналів спілкування [1, с. 25].

Результати анкетування та інтерв'ювання слідчих МВС, СБУ та прокуратури України, проведені Д. В. Затенацьким, дають змогу стверджувати, що: 27% опитаних вважають недоцільним застосування поліграфа взагалі, а 73% – вважають можливим застосування поліграфа за певних обмежень у практичній діяльності [2, с. 94]. Проте, на думку І. Когутича, офіційна доктрина традиційно визнає застосування «детекторів брехні» реакційним, псевдонауковим, антигуманним, характеризує його як «витончену форму катування», як спосіб психологічного тиску на допитувану особу [3, с. 122]. Водночас науковці зазначають, що застосування поліграфа у кримінальному судочинстві дає змогу отримати такі знання, які виходять за межі звичайних можливостей пізнання [4, с. 209]. Дослідження, які провела Американська асоціація поліграфа, вказують, що в 87–96% випадків використання поліграфа має позитивний для розслідування ефект [5, с. 77].

Т. Морозова вважає, що в Україні суто прикладна поліграфологія значно випередила наукову, що спричиняє низку проблем, які можуть стати перешкодою для подальшого розвитку цього напрямку [6]. У законотворчому процесі вже була спроба внести відповідні зміни до КПК України. Йдеться про проект Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 12.03.2013 р. № 2521 за підписом Г. Г. Москаля [7]. Однак ця ініціатива не була реалізована, оскільки проект було відкликано 27.11.2014 р. Сьогодні для розгляду до Верховної Ради України знову подано однойменний законопроект № 3611 від 10.12.2015 р. за підписами народних депутатів України О. С. Барни, Т. З. Юрика, М. В. Люшняка та О. В. Ревеги, який фактично дублює попередній документ (навіть пояснювальна записка дослівно відтворює зміст пояснювальної записки проекту від 12.03.2013 р. № 2521) [8]. Докладніше ознайомлення зі змістом правових норм, які пропонуються для впровадження, дає змогу виокремити декілька проблемних питань, вирішення яких дозволить підвищити якість нормативно-правового забезпечення використання поліграфа під час кримінального провадження, усунути недоліки, колізії та прогалини, які можуть негативно вплинути на практику досудового розслідування в частині його використання.

По-перше, у цьому проекті існують проблеми термінологічного характеру. Мова юридичних документів не має бути нагромаджена синонімами, а навпаки повинна тяжіти до уніфікації понять та користування єдиною термінологією. Вживання поняття «детектор брехні» і у назві законопроекту, і в змісті пропонованих положень видається не цілком доречним із декількох причин. Складається враження, що

автори намагаються цілком зрозуміле в середовищі вчених та практиків наукове поняття «поліграф» перекласти на народне «детектор брехні» ймовірно для тих користувачів цієї норми, хто досі не знає, що це синоніми, хоча й існують сумніви щодо коректності формулювання останнього. Вживане у різних публіцистичних та побутових контекстах поняття «детектор брехні» повною мірою не відповідає тому техніко-апаратному комплексу, який позначає. На це звертали увагу деякі вчені [9, с. 190; 10, с. 112]. Поліграф підтверджує суб'єктивну значущість конкретних стимулів, проте посилення емоційної реакції може також бути наслідком стресу, викликаного страхом, болісними спогадами, сильними переживаннями, асоціаціями, непов'язаними із обманом. Поліграф не читає думки і не виявляє брехню, а лише реєструє фізіологічну активність та зміни її параметрів [10, с. 112]. Поліграфолог може тільки у ймовірній формі висловлювати свої висновки, констатувати певне емоційне збудження під час відповіді на питання та припустити, як варіант, що висловлювання є неправдивим. Основною проблемою, зазначає І. В. Рогатюк, є брак доказів того, що картина фізіологічних реакцій є унікальною для обману. Чесна людина також може нервувати, відповідаючи правдиво, а нечесна може не виявляти схвильованості [11, с. 88]. Термін «покази» у кримінальному процесуальному законодавстві взагалі не застосовується, а є поняття «показання». Конструкція «перевірка... на поліграфі» також не є вдалою, адже таку перевірку здійснюють «за допомогою», «з використанням» поліграфа.

По-друге, не цілком зрозумілим видається те, що автори законопроекту пропонують використання поліграфологічних технологій віднести до сфери регламентації негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), а саме вважають доцільним «перевірку правдивості показів особи на поліграфі» розглядати як «особливий різновид втручання у приватне спілкування». Тут виникає декілька колізій, які потребують роз'яснення.

Згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України до НСРД належать тільки ті слідчі (розшукові) дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Нагадаємо, що тестування з використанням поліграфа за всіма міжнародними стандартами проводиться не просто гласно, а ще й з обов'язковою згодою особи, показання якої необхідно дослідити, що аж ніяк не корелюється з засадами проведення НСРД. Підхід позиціонування перевірки показань особи з використанням поліграфа як різновиду втручання у приватне спілкування обумовлює необхідність слідчому звертатись до слідчого судді за відповідним дозволом (ухва-

лою), яка є процесуальною підставою проведення НСРД (згідно з ч. 1 ст. 258 КПК України ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді), адже інших змін до статей КПК України цим проектом не передбачено. Така вимога є недоречною і з тих міркувань, що проведення перевірки з використанням поліграфа насправді, на думку авторів, є «психофізіологічною експертизою», а її результати мають тільки орієнтовне значення в процесі доказування.

По-третє, у законопроекті передбачено норми, які повинні бути складовою відповідної затвердженої методики проведення психофізіологічних досліджень, а не частиною кодифікованого акта, в якому повинні фіксуватись засади, ключові положення процесуальних дій та заходів. Зокрема встановлення часових обмежень, переліку протипоказань чи того, що обов'язково має потрапити у кадр відеозйомки є процедурними правилами, які формулюються фахівцями у цій галузі, тож не є прерогативою законодавця визначати деталі будь-якого чи дактилоскопічного, чи балістичного, чи психофізіологічного дослідження. Наприклад, пропонується норма ч. 8 ст. 264-1 КПК України передбачає, що застосування поліграфа (детектора брехні) не допускається у випадках, якщо особа страждає на порушення серцево-судинної діяльності або дихальних шляхів та/або перебуває у стані психічного або фізичного виснаження та/або регулярно вживає наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять. Чи можна допустити проходження психофізіологічної експертизи особою, яка не вживає регулярно наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять, але для проведення перевірки з'явилась у стані алкогольного сп'яніння? Безумовно, ні. Очевидним є те, що деталі процедури повинні регламентуватись спеціальним відомчим документом.

Висновок психофізіологічної експертизи за своїм характером не повинен мати іншого процесуального значення, ніж мають висновки експертів у інших галузях. Існування такого винятку із загального правила не є достатньо обґрунтованим. Зниження довіри до того чи іншого методу, зокрема до психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа, найчастіше є наслідком його застосування некомпетентними фахівцями, що відбувається на практиці [5, с. 77]. Проте слушно зазначає Л. Удалова, якщо йдеться про ймовірність помилок чи фальсифікацій, то настільки ж аморальною та навіть злочинною є будь-яка фальсифікація матеріалів, починаючи від фальсифікації показань і закінчуючи навмисне помилковим висновком експерта [12, с. 72].

Та навіть, якщо у КПК України внести відповідні зміни, висновок психофізіологічної експертизи набуде доказового значення тільки тоді, коли буде повною мірою унормований процес підготовки експертів-поліграфологів, їх кваліфікація та атестація, а також затверджена методика проведення відповідних поліграфологічних досліджень. У протилежному випадку матимемо прецеденти в судовій практиці обґрунтування неможливості врахування результатів такого дослідження під час доказування, оскільки експертна діяльність «...здійнюється фахівцями, які в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», отримали кваліфікацію судового експерта з відповідної експертної спеціальності та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів. Відповідно до пунктів 4.2, 4.4 Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції від 09.08.2005 р. № 86/5, кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертів, що належать до сфери управління Міністерства юстиції, та фахівцям, що не працюють у державних спеціалізованих установах, присвоюється згідно з переліками видів судових експертиз та експертних спеціальностей, визначених у додатках 4 та 5 до Положення. Вказані переліки не містять експертної спеціальності, в межах якої можливо провести психофізіологічну експертизу. Інформації щодо таких фахівців у Міністерстві юстиції немає» [13].

Висновки. Проаналізувавши означене питання, можемо сформулювати такі підсумки:

1) слід позитивно оцінити ініціативу підготовки та подання до Верховної Ради України на розгляд проекту Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» від 10.12.2015 р. № 3611, оскільки це сприяє оптимізації нормативно-правового регулювання застосування поліграфологічних технологій для реалізації завдань кримінального провадження в Україні;

2) важливо чітко визначити, до якого виду процесуальних чи непроцесуальних дій (заходів) слід віднести перевірки з використанням поліграфа. Видається доцільним визначити поліграфологічне тестування як один із різновидів судових експертиз (психофізіологічна експертиза) і якщо вносити доповнення до кримінального процесуального законодавства у вигляді окремої спеціальної статті, то це мала б бути ст. 242-1 КПК України (вважаємо, достатніми підстави проведення експертиз за загальним правилом – звернення сторони кримінального провадження або доручення слідчого судді, суду);

3) результати психофізіологічної експертизи (якщо таке поняття буде впроваджено у КПК України), викладені у відповідному виснов-

ку, повинні мати таке ж значення джерела доказу, як і висновки інших експертів, не мати жодної прерогативи над іншими джерелами доказів і повинні оцінюватись судом тільки сукупно із іншими доказами, тому не слід наголошувати на їх орієнтувальному значенні, оскільки, зрештою, чимало діагностичних та ситуаційних експертних досліджень мають таке ж значення, проте враховуються судом як повноцінні джерела доказів.

1. Методи і засоби для тестування оператора поліграфа: монографія / С. М. Злепко, С. В. Тимчик, Р. С. Белзецький, Л. Г. Коваль. – Вінниця: ВНТУ, 2010. – 168 с.

2. Затеанацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): монографія / Д. В. Затеанацький; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2010. – 160 с.

3. Когутич І. І. Дисимуляції – невербальні негативні обставини. Їх сутність та використання в розслідуванні злочинів / І. І. Когутич // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 12. – С. 118–126.

4. Мотлях О. І. Ефективність використання поліграфа у розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років / О. І. Мотлях // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 8. – С. 206–209.

5. Циганенко О. В. Психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа як науковий метод отримання відомостей, що мають значення для кримінального процесу / О. В. Циганенко // Митна справа. – 2013. – Ч. 2. – Кн. 1. – № 5 (89). – С. 76–80.

6. Морозова Т. Р. Фізіологічні основи когнітивного спілкування при поліграфічних перевірках / Т. Р. Морозова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/podiy_14_s_21.htm.

7. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні»: проект Закону України від 12.03.2013 р. № 2521 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.

8. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні»: проект Закону України від 10.12.2015 р. № 3611 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349.

9. Скрябін О. М. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві України / О. М. Скрябін, Н. Д. Тонне // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 20014. – Вип. 1. – Т. 3. – С. 189–194.

10. Воят Л. І. Використання внутрішньоособистісної боротьби двох «я» / Л. І. Воят // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 111–116.

11. Рогатюк І. В. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві: вітчизняний і закордонний досвід / І. В. Рогатюк // Криміналістичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 85–90.

12. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України: монографія / Л. Д. Удалова. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. – 324 с.

13. Вирок Жовтневого районного суду м. Луганська від 19 лютого 2014 року у справі № 435/4195/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

Дуфенюк О. М., Кунтий А. И. Перспективы дополнения Уголовно-процессуального кодекса Украины нормами по использованию полиграфа

Осуществлено системний аналіз проекту дополнения уголовного процессуального законодательства Украины положениями относительно использования полиграфа. Указано на недостатки и коллизии, которые могут возникать в практике досудебного расследования при использовании полиграфа согласно предложенным изменениям. Высказано позицию относительно отдельных аспектов правового регулирования использования полиграфов в уголовном производстве в Украине.

Ключевые слова: полиграф, полиграфолог, психофизиологическая экспертиза, источник доказательств, уголовное производство.

Dufenyk O. M., Kuntiy A. I. The perspectives of the amendment to the criminal procedure code of Ukraine by the regulations concerning polygraph using

The article is devoted to the system analysis of amendments to the criminal procedure law of Ukraine by the regulations concerning polygraph using. In general they positively assessed the initiative of preparing the bill of the Law of Ukraine «On amending the Criminal Procedure Code of Ukraine by the regulations on the polygraph (lie detector) using» № 3611 as for 10.12.2015 and submitting it to the Supreme Council of Ukraine as an additional step forward on the way to the optimization of legal regulation of polygraphologic technologies using to realise the objectives of the criminal proceedings in Ukraine.

The attention has been paid to the shortcomings and conflicts that may arise in the practice of pre-trial investigation during the polygraph using according to the proposed changes, and the position on certain aspects of legal regulation of polygraph using in criminal proceedings in Ukraine has been expressed.

It seems more appropriate to define a polygraph test as one of the kinds of forensic examinations (psychophysiological examination) and in case of contributing the amendment to the criminal procedure law as a separate special article, it would be art. 242-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (we consider sufficient the grounds of carrying out examinations based on a general rule – the appeal of the part of the criminal proceedings or the commission of the investigator to the judge; to the court).

The results of psychophysiological examination (if such a concept will be introduced in the CPC of Ukraine), which have been set out in the corresponding conclusion, should have the same meaning of the source of evidence as the conclusions of the other experts, should not have any prerogative over other sources of evidence and should be evaluated by the court only in conjunction with other

evidences, so we should not underline their orientation meaning, because, after all, many diagnostic and situational expert researches have the same meaning, but they are considered by the court as full sources of evidence.

Key words: *polygraph, polygraphologist, psychophysiological examination, source of evidence, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 27 січня 2016 р.

УДК 343.985.4

М. Ю. Ковальська

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Обґрунтовано важливість удосконалення інформаційно-технічного забезпечення органів Національної поліції України та системний аналіз досвіду зарубіжних держав у сфері застосування інноваційних технологій під час досудового розслідування. Зокрема наведено приклади використання інноваційних технологій у діяльності правоохоронних органів Грузії, ФРН, Великої Британії, країнах СНД. Зауважено, що новітні автоматизовані бази даних, пошукові системи та інші технології у сфері комунікації, обробки, компіляції інформації, підготовки документів незабаром стануть основою ери нового цифрового кримінального судочинства.

Ключові слова: *інформаційні технології, кримінальні правопорушення, бази даних, автоматизовані інформаційно-пошукові системи, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Застосування новітніх криміналістичних засобів та інноваційних технологій, безумовно, сприяє оптимізації діяльності органів досудового розслідування у процесі протидії злочинності. Життя в інформаційному суспільстві вимагає посилення тенденції використання персональної комп'ютерної техніки, розширення сфери її застосування. Як наслідок, виникли позитивні тенденції, серед яких варто зазначити: загальне підвищення рівня комп'ютерної грамотності працівників правоохоронних органів, розширення переліку комп'ютерних інформаційно-пошукових систем; розширення «географії» використання сучасних засобів комп'ютерної техніки в усіх сферах діяльності, розвиток технологій електронної обробки інформації; створення комп'ютерної мережі обміну інформацією. У зв'язку з цим